

**DAVRANIŞ PROBLEMLERİNİN İLETİŞİM BECERİLERİ
KAZANDIRMA YOLU İLE AZALTILMASI
VAK'A SUNUSU**

Dr. Bülbin SUCUOĞLU*

Uzm. Neslihan KULOĞLU AKSAZ**

Davranış problemleri, zihinsel özürlü ve otistik çocukların çevrelerine uyum sağlamalarını, yeni beceriler öğrenmelerini olumsuz yönde etkileyen davranışlardır. Bu davranışlar, çocuğun kendi kendine zarar vermesi, öfke nöbetleri veya vurma, ısırma, tekmeleme çimdikleme gibi saldırgan davranışlar şeklinde ortaya çıkabilir.

Davranış problemlerinin yoğun olarak görüldüğü ağır derecede zihinsel özürlü ve otistik çocuklar için eğitim/terapi çalışmalarının en önemli aşaması davranış problemlerinin azaltılması veya ortadan kaldırılmasıdır (Kauffman, Hallahan, 1982). Bu davranışların kontrol edilmemesi hem çocuğun çevresi ile olumlu ilişkiler kurmasını, hemde yeni beceriler öğrenmesini engellemektedir. Bu nedenle, öfke nöbetleri, çocuğun kendisine zarar verdiği davranışlar ve saldırgan davranışlar çeşitli davranış değiştirme teknikleri ile azaltılmaya çalışılmaktadır. Lovaas ve arkadaşları, söndürme (extinction); Zeilberg ve Sloane, ortamdaki uzaklaştırma (time-out); Foxx ve Bechtel, aşırı düzeltme (over correction); Drabman, ceza (punishment) gibi yöntemlerle çalışırken, Durand davranış problemlerini azaltmak için çevreyi düzenleme yöntemini (ecological intervention) kullanmıştır (Carr, Durand, 1985).

Son yıllarda davranış problemlerinin bir takım iletişim işlevleri yerine geçtiği, çocuğun bazı isteklerini ancak davranışlarıyla ifade edebildiği görüşü önem kazanmaktadır (Carr, Durand, 1985). Ayrıca saldırgan davranışların dikkat çekmek amacıyla kullanıldığı (Lovaas, 1965), çocuğun hoşlanmadığı bir ortamdan kaçmak istediği zamanlarda ortaya çıktığı da (Carr, Newsom, Binkoff, 1980) kabul edilmektedir. Ağır derecede zihinsel özürlü çocuklarla yapılan çalışmalar, öfke nöbetleri ve ısrar-

---

* A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi, Eğitimde Psikolojik Hizmetler Bölümü.

** Özel Uyum Özel Eğitim Okulu

lı ağlamaların çocuklar tarafından, istemedikleri bir nesneyi almak veya herhangi bir isteği ifade etmek amacıyla kullanıldığını göstermektedir (Reichle, 1979, Yoder ve Schaffer, 1978).

Zihinsel özürlü çocuklarda iletişim becerileri ve konuşma oldukça sınırlıdır. Özellikle ağır derecede zihinsel özürlü çocukların (Zeka bölü-35'ten aşağı) okul yaşı döneminde konuşma becerileri; bazı nesnelere tanıma, vücut parçalarını tanıma, basit emirlere uyma, basit kelimeler ve bu kelimelerden oluşan iki kelimelik cümlelerle sınırlıdır (Kaufmann ve Hallahan, 1982). Diğer bir deyişle, konuşma becerileri, çocuğun kendisini ifade etme ve iletişim becerisi olarak kullanmasında yeterli olmamaktadır. Bu da çocuğun davranış problemlerinin sıklığını arttırabilmektedir.

İletişim becerileri düzeyi ile davranış problemlerinin sıklığı arasındaki ilişki birçok araştırmacı tarafından araştırılmıştır (Casey 1978, Talkington, ve ark. 1971). Bazı araştırmacılar davranış problemlerinin sözel olmayan iletişim becerileri olduğu görüşünü savunarak çocuklara bu davranışların yerine geçecek sözel iletişim becerilerinin öğretilmesini önermişler ve bu şekilde davranış problemlerinin azalacağını belirtmişlerdir (Shodel ve Reiter 1968, Talkington ve ark, 1971). Aynı yaklaşımla Carr ve Durand çocuğa, durumuna, ortama ve isteklerine uygun biçimde seçilen sözel iletişim becerileri (kelime veya cümleler) öğretilirse, bu cümlelerin davranış problemi yerine geçebileceğini böylece davranış problemlerinin azalacağını savunmuşlardır (1985) Bu çalışmada, yoğun saldırgan davranışları olan ağır derecede zihinsel özürlü bir çocuğun, bu davranış probleminin sözel iletişim becerileri kazandırma yoluyla azaltılması denenmiştir. Çalışma iki ayrı denemeden oluşmuştur. Birinci denemede, istenmeyen davranış (çimdikleme), karşıt bir davranış (aversive stimulus) kullanılarak azaltılmaya çalışılmıştır. 4. haftalık uygulama sonucunda, davranışın azaldığı ancak çimdiklemenin çocuk için bir çeşit iletişim yolu olması nedeniyle tamamen yokolmadığı gözlenmiştir. İkinci denemede, davranış farklı ortamlarda gözlenerek nedenleri belirlenmeye ve sözel iletişim becerisi kazandırma yöntemi ile çimdikleme davranışı yok edilmeye çalışılmıştır.

YÖNTEM

DENEK: S, 9 yaşında, annesi, babası, ağabeyi ve babaannesi ile yaşayan ağır derecede zihinsel özürlü bir çocuktur. Birbirinden bağımsız iki hastanenin nöroloji servislerinde "motor ve zihinsel gerilik" teşhisi konmuştur. S'ye hiçbir standart test uygulanamamıştır. Dört yıldır bir özel eğitim merkezine yarım gün olmak üzere haftada 5 gün devam

etmektedir. Ayrıca 8 aydır bir özel eğitim kurumunda haftada üç saat bireysel eğitim almaktadır. Yapılan ayrıntılı gözlemler sonucunda, S'nin yetişkinin gel, otur, vb. gibi direktiflerine uyduğu, alıcı dil becerisinin oldukça iyi olduğu görülmüştür. S, akıcı bir şekilde konuşmamakta, temel isteklerini bir veya iki heceden oluşan (pârk, su, dede, vb.) 15-20 sözcükle ifade edebilmektedir. Söylediği sözcükler anne-baba tarafından kolayca anlaşılmasına rağmen, okul sisteminde yetişkinler ve çocuklar tarafından anlaşılammamaktadır, S, renklerden kırmızıyı, maviyi, şekillerden daireyi tanımakta, büyük ve küçük kavramlarını bilmektedir.

Çimdikleme, S'de gözlenen temel davranış problemidir. Çimdiklemenin evde ve diğer ortamlarda yoğun olarak ortaya çıktığı anne tarafından özellikle belirtilmiştir. Çimdikleme S'nin çevresindeki kişilerle olumlu ilişkiye girmesini engellemekte, sürekli olarak azarlanmasına ve ceza alınmasına neden olmakta ve yeni beceriler öğrenmesini olumsuz yönde etkilemektedir.

S'nin çimdikleme davranışı, devam ettiği özel eğitim merkezinde ve evde azaltılmaya çalışılmış ancak fiziksel-sözel ceza, ortam dışı bırakma gibi yöntemler kullanılmasına rağmen, bu davranış kontrol altına alınamamıştır.

UYGULAMA SÜRECİ: Tüm çalışmalar 2m×2m ölçülerindeki, bireysel çalışma odasında yapılmıştır. Oda da çocuğun dikkatini çekebilecek hiçbir uyarıcı yoktur. Oda halı kaplıdır ve küçük bir masa ile karşılıklı iki sandalye bulunmaktadır.

Çimdikleme davranışı, çocuğun yetişkini iki parmağıyla veya tüm parmaklarıyla kuvvetlice sıkması şeklinde ortaya çıkmakta, tuttuğu yeri bırakmamakta, böylece karşısındaki kişinin el-kol, yüzünde çürümelere ve yaralara neden olabilmektedir.

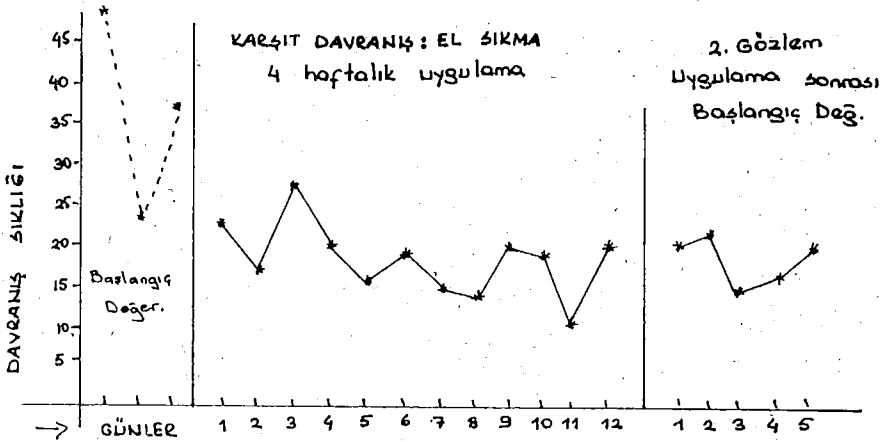
I. Deneme

Çimdikleme davranışının başlangıç değerlendirilmesi (baseline), S yetişkinle bireysel odada masa başında çeşitli oyuncaklarla oynarken 1 saat süresince davranışın kaç kez ortaya çıktığı sayılarak (davranışın sıklığı) alınmıştır. Bazı saldırgan davranışların çocuktan zor gelen işler istendiği veya oynaması için oyuncaklar verildiği zaman çıkabileceği bilindiğinden (Carr, Newson, Binkoff, 1980) S'ye oynamaktan hoşlandığı, reddetmediği ve oynayabileceği oyuncaklar verilmiştir. Gözlem süresinde çimdikleme davranışına hiçbir tepki gösterilmemiş davranışın sıklığı gözlem formuna işlenmiştir.

Üç farklı günde yapılan gözlemler sonucunda, çimdikleme davranışının saatte 73, 23 ve 38... olduğu, S'nin ortalama olarak saatte 45 kez çimdiklediği gözlenmiştir.

Çimdikleme davranışına tepki olarak karşıt bir davranış (aversive stimulus) bulunmaya çalışılmış ve S'nin hoşlanmadığı ve rahatsız olduğu "ellerini sıkma" davranışı seçilmiştir. Bireysel eğitim sırasında ortaya çıkan her çimdikleme davranışı sonucunda S'ye sert bir sesle "hayır, çimdikleme" uyarısı verilmiş, yetişkin tarafından S'nin bir eli canını acıtarak şekilde sıkılmıştır. Uygulama 4 hafta süresince haftada 3 kez, birer saat yapılmış, başlangıçtan bir hafta sonra aynı program evde uygulanmak üzere anne-babaya verilmiştir.

Sonuç: 4 haftalık uygulama sonucunda belirgin bir azalma olduğu gözlenmiştir (Şekil: 1).

Şekil: 1 Çimdikleme davranışına I. deneme süresinde gözlenen azalma

Şekilde görüldüğü gibi başlangıç değerlendirmesi saatte 45 olan çimdikleme davranışı uygulama sonucunda saatte ortalama 19'a düşmüş, ancak tamamen yok edilememiştir.

II. Deneme

Çalışmanın 5. ve 6. haftasında, S'nin çimdikleme davranışı tekrar gözlenmiştir. Gözlem 3 farklı ortamda yapılarak davranışın yoğun olarak çıktığı zamanlar belirlenmeye başlanmıştır.

a) Bireysel odada: Gözlem bireysel eğitim sırasında yapılmıştır. 2 hafta süreyle yapılan gözlem sonucunda çimdiklemenin saatte ortalama 19 kez ve S'nin yetişkinin dikkatini çekmek istediği zamanlarda çıktığı gözlenmiştir. S, yetişkinin kendisine bakmasını istediği zamanlarda, herhangi bir sözcük yerine çimdikleme davranışını kullanmıştır.

b) S, bireysel eğitim için okula geldiği her zaman bireysel eğitim odasına girmeden önce okulu gezmek, oyuncak dolaplarına bakmak ve diğer çocukların yanına gitmekten çok hoşlanmaktadır. S, okul içerisinde gezerken (bu gezinti 5 dakika sürmektedir) 3 uzman tarafından gözlenmiştir. S, yetişkin ve çocuklarla karşılaştığı zaman kendisine "merhaba, nasılsın" gibi sözcükler söylendiğinde çimdiklemiştir. 2 hafta süreyle hergün, kendisine "merhaba, nasılsın" sözleriyle ilişkiye girmek isteyen 10 kişiden ortalama 8'ini çimdiklemiştir. Çimdikleme davranışına hiçbir tepki verilmemiş, sıklığı gözlem formuna kaydedilmiştir.

c) Anne-baba ile görüşme yapılarak, S'nin çimdikleme davranışının evde de gözlenmesi istenmiştir. Anne babaya gözlem formu verilerek, bir hafta süreyle hergün akşam üstleri 1 saat gözlem yapmaları istenerek çimdikleme davranışının evdeki sıklığı ve çıktığı ortamlar belirlenmeye çalışılmıştır. Bir hafta sonunda anne, S'nin evde çimdikleme davranışının azaldığını sadece eve gelen yabancı kişilerin yanına giderek onları çimdiklediğini belirtmiş ancak sayısal bir veri verememiştir.

Başlangıç değerlendirmelerin alınması sonucunda 3 farklı ortamda yapılan gözlemler değerlendirilmiş, çimdikleme davranışının karşıt davranış uygulama yöntemiyle saatte ortalama 19'dan aşağı düşmediği, çimdiklemenin S için kendine özgü bir iletişim kurma yolu olduğu ve,

a) Karşısındaki kişinin dikkatini çekmek istediği zaman,

b) Çevresindeki kişilerin ona yönelttiği herhangi bir selamlaşma sözcüğüne tepki olarak ortaya çıktığı belirlenmiştir.

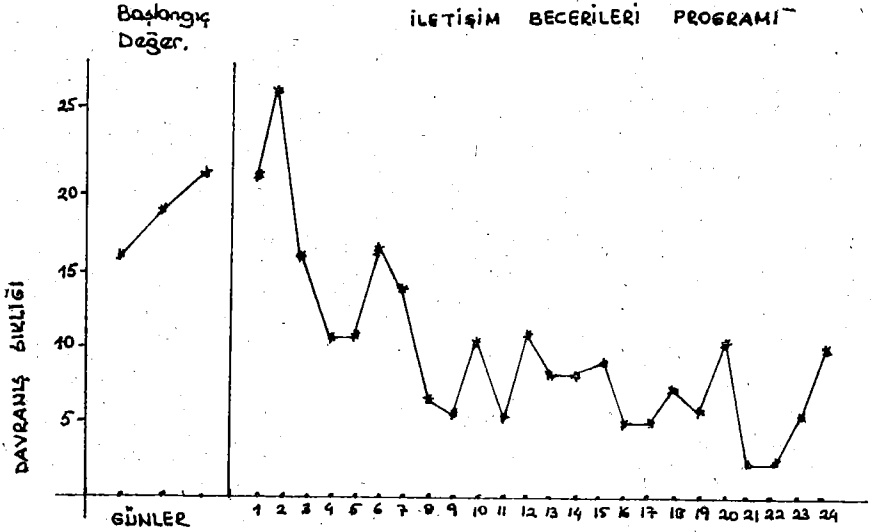
Bu nedenle S'nin çevresiyle sözel iletişim kurmasını sağlayabilecek 8 haftalık bir program başlatılmıştır.

Program ve Uygulama Süreci

Program, S'nin heceleri ve kelimeleri taklit etme becerisine dayalı olarak geliştirilmiştir. S'ye çimdikleme davranışı yerine geçebilecek ve sözel ilişki kurmasını sağlayabilecek "merhaba, günaydın, iyiyim" sözcükleri öğretilmesi ve S'nin bu sözcükleri uygun ortamlarda kullanabilmesi, programın hedefini oluşturmuştur.

Uygulama 3 saat, 10'ar dakika, bireysel eğitimin bir parçası olarak 8 hafta sürdürülmüştür. Çalışma, bireysel odada S ve yetişkinin karşılıklı oturarak çalışması şeklinde yürütülmüştür. Her 3 kelime, ayrı ayrı ayrışık denemeler dizisi yöntemiyle (discrete trials teaching) öğretilmeye çalışılmıştır.

Sonuç: Sekiz haftalık uygulama sonucunda, S'nin sözcükleri kullanmaya başladığı, bireysel eğitim ortamında kendisine yöneltilen "merhaba, nasılsın?" sözcüklerine uygun olarak "merhaba, iyiyim" sözcükleriyle cevap verdiği ve çimdikleme davranışında azalma olduğu saatte ortalama 5'e indiği gözlenmiştir (Şekil: 2).

Şekil: 2 Çimdikleme davranışında ikinci deneme sürecinde gözlenilen azalma.

Okulda diğer yetişkinlerin ona aynı sözcükleri yöneltmesi ile S'nin uygun cevap verme çabasına girdiği, kendisi ile ilişki kuran 10 kişiden beşini çimdiklediği gözlenmiştir.

Anneden 8 hafta sonunda tekrar gözlem yapması istenmiş, anne 1 hafta gözlem yaparak, S'nin anne babanın "merhaba ve nasılsın" sözcüklerine her seferinde uygun cevabı verdiğini ancak eve gelen diğer yetişkinleri çimdiklediğini ve sözel ilişkiye girmediğini belirtmiştir. Anne bu gözlem sonuçlarını aktarırken hiçbir sayısal veri vermemiştir.

TARTIŞMA

Bu vaka çalışmasında, ağır derecede zihinsel özürlü bir çocuğun yoğun çimdikleme davranışının sözel iletişim becerisi kazandırma yolu ile azaltılması yöntemi denenmeye çalışılmıştır.

Çalışma, birçok araştırmacı tarafından savunulan,

- a) Davranış problemleri iletişim amacıyla kullanılabilir.
- b) Davranış problemleri sıklığı ile iletişim becerileri düzeyi arasında ilişki vardır.
- c) İletişim amacıyla ortaya çıkan davranış problemleri, çocuğa bu davranışın yerine geçebilecek iletişim becerileri öğretilerek azaltılabilir, düşüncelerinden yola çıkılarak yapılmıştır.

Çalışmanın I. denemesinde S'nin çimdikleme davranışı çok yoğun olarak saatte ortalama 45 kez bazen de bu sayının üzerinde olduğu görülmüş, bu durumda çocuğa yeni hiçbir beceri öğretilmesi mümkün olamamıştır. Bu yüzden birçok araştırmacının savunduğu "karşıt bir davranış kullanma yöntemi" uygulanmış, 4 hafta süreyle her çimdikleme davranışına çocuğun ellerini sıkma şeklinde tepki verilmiştir. I. deneme sonucunda, S'nin çimdikleme davranışı 45'ten saatte ortalama 19'a düşmüş ancak 5. ve 6. haftalarda daha fazla azalma görülmemiştir. Yapılan gözlemler sonucunda, çimdiklemenin çocuk için sosyal bir ilişki başlatma yolu olduğu belirlenmiş, çocuğun bu davranışıyla dikkat çekmesi ilişki kurması nedeniyle çimdiklemenin yokolmayacağı düşünülmüştür.

Bunun üzerine çocuğa çimdikleme davranışının yerine geçebilecek, ilişki kurma amacıyla kullanılabileceği sözcükler öğretilmesi 2. denemenin amacını oluşturmuştur. 8 haftalık çalışma sonucunda çocuk kendisi için gerekli bazı sözcükleri öğrendiği zaman çimdikleme davranışında, okul ortamında azalma olduğu görülmüştür. Ancak S'nin bu beceriyi ev ortamında, evde özellikle karşılaştığı yabancı kişilere genellemediği anne baba tarafından bildirilmiştir.

S'nin iletişim kurmak için yeterince kelime bilmemesinin ve cümle kurmakta güçlük çekmesinin, çimdikleme davranışının tamamen yok olmasında bir etken olduğu düşünülebilir.

Ağır derecede zihinsel özürlü ve otistik çocukların davranış problemlerinin farklı ortamlarda gözlenerek nedenlerinin belirlenmeye çalışılması gerekmektedir. Çocuk bu davranışı kendisini ifade edebilmek amacıyla kullandığı zaman davranışın azaltılmasında iletişim becerileri öğretmek temel yöntemlerden birisi olmaktadır. Bu konuda daha ayrıntılı daha fazla denekle yapılacak deneysel çalışmalara gereksinimi vardır.

KAYNAKÇA

1. Carr, E.G., Durand, U.M. (1985) "Reducing behavior problems through functional communication training" *Journal of Applied Behavior Analysis*, 18, 111-126.
2. Carr, E.G., Newsom, D.C., Binkoff, J.A. (1980). "Escape as a factor in the aggressive behavior of two retarded children" *Journal of Applied Behavior Analysis*, 13, 101-117.
3. Casey, L.O. (1978). "Development of communicative behavior in autistic children. A parent program using manual signs." *Journal of Autism and Childhood Schizophrenia*, 8, 45-58.
4. Kauffman, D.P., Hallahan, J.M. (1982). *Exceptional Children* Engewood Cliffs: Prentice Hall.
5. Lovaas, I.O., Simmons, J.Q. (1969). "Manipulation of self destruction in three retarded children" *Journal of Applied Behavior Analysis*, 2, 143-157.
6. Shodell, J.M., Reiter, H.H. (1968). "Self-mutilative behavior in verbal and nonverbal schizophrenic children". *Archives of General Psychiatry*, 19, 453-455.
7. Talking, L.W., Hall, S., Altman, R. (1971) "Communication deficits and aggression in the mentally retarded." *American Journal of Mental Deficiency*, 76, 235-237.